

Platform Duurzame en Solidaire Economie

Expert meeting Een Nieuwe New Deal - 16 oktober 2008

Nood aan een spirituele capability benadering in de Tilburgverklaring?

Hendrik Opdebeeck (Universiteit Antwerpen)

Als eerste stap om de verklaring van Tilburg in meer praktische zin uit te zetten, bestaat een consensus over een sociaal-cultureel speerpunt. De bevolking dient er inderdaad langs diverse wegen (media, politiek, onderwijs) op voorbereid te worden dat de onafgebroken sinterklaasavond van een doorgroeide materiële consumptie per hoofd voorbij is. Meer soberheid dient zich aan. Dit speerpunt omtrent een noodzakelijke matiging van het materiële verbruik door bedrijven en gezinnen, leidt in de Tilburgverklaring tot een onontbeerlijk structureel speerpunt met het oog op een personele en bedrijfsinkomensbeperking. Temeer gezien de verklaring uitgaat van de urgentie van wereldwijde vraagstukken zoals de wereldwijde armoede, willen we in deze bijdrage focussen op onze armoede aan soberheid. Een mogelijke vraag die zich hierbij stelt is of deze armoede aan soberheid niet wijst op de nood aan een spirituele capability benadering in de Tilburgverklaring.

Terecht stelt de verklaring dat in de economieën van het arme Zuiden welvaartsgroei vereist is. Wanneer tegelijk in het Noorden op welvaartsvlak krimp gewenst is, hoeft versobering daarom geen vermindering van welzijn in te houden. Welvaart en welzijn zijn inderdaad de twee sferen waarbinnen armoede en soberheid gesitueerd dienen te worden. Welvaart kan armoede helpen opvangen en willen welvarende burgers in het westen vandaag hun welzijn of geluk precies niet over het hoofd zien, dan valt op dat ze opnieuw gevoelig kunnen worden voor waarden als soberheid¹. Vanuit de benadering van hedendaagse auteurs als Sen en Nussbaum² worden armoede en geluk gepercipieerd tegen de achtergrond van het al dan niet kunnen ontplooien van onze capaciteiten of *capabilities*. Het betreft onze potentiële kwaliteiten, vermogens of vaardigheden. Welvarende burgers én armen komen zo in hetzelfde bad terecht, al dan niet voldoende volgelopen met aan welvaart en/of welzijn verbonden capaciteiten. Concreet verstaan Sen en Nussbaum onder deze capabilities ondermeer het belang van voldoende intellectuele opleiding, goede gezondheid en huisvesting, levens- en milieukwaliteit, creativiteit en spel, het zich veilig en gelukkig voelen in een multiculturele samenleving, maar ook het mogen uiten van gevoelens en het kunnen beleven van spiritualiteit. Zowel armen als rijken hebben de gemeenschappelijke betrachting om aanvaard en gezien te worden. Beide groepen zitten naast een probleem van een respectievelijk te klein of eigenlijk te groot inkomen, ook met een probleem van het als mens niet echt aan zijn of haar trekken komen. Het gaat hier om het onbevredigd blijven van behoeften die van wezenlijk belang worden geacht voor iemands normale ontwikkeling en functioneren.

¹ L.Bouckaert, H.Opdebeeck, L.Zsolnai, eds. (2008). *Frugality, Rebalancing Material and Spiritual Values in Economic Life*, (Bern: Peter Lang).

² Zie ondermeer M.Nussbaum, A. Sen, eds. (1993). *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.

Het is duidelijk dat *armoede* zeker niet eenzijdig geïdentificeerd kan worden met louter materiële armoede. Armoede is een complexe situatie waarin iemand verkeerd die arm is, met gevolgen op diverse terreinen. Armoede kan samengevat worden als een netwerk van sociale uitsluitingen, waarbij je uitgesloten wordt op meerdere gebieden van het individuele en collectieve leven tegelijk³. Je moet dan niet alleen denken aan inkomen en bestedingen, maar minstens evenzeer aan arbeid, gezondheid, huisvesting, onderwijs, cultuur en politiek. Het is duidelijk dat iemand die arm is meestal niet alleen arm is aan louter materiële dingen. Een spirituele dimensie echter dringt zich niet onmiddellijk op.

Vrijwillige armoede echter heeft alles met spiritualiteit te maken. Het betreft het vanuit een bepaalde (bijvoorbeeld boeddhistische of katholieke) spirituele motivatie, *vrijwillig afstand doen van in principe alle bezit*. In de regel van kloosterlingen heb je dan de gelofte van armoede, ook wel heilige armoede genoemd. Het is duidelijk dat deze vrijwillige armoede à la Franciscus van Assisië zeker niet dé finale oplossing kan zijn om hét armoedeprobleem uit de wereld te helpen. Laat staan dat het voor iedereen weggelegd is. Wie voelt zich vandaag nog geroepen om binnen te treden in een boedhistisch of katholiek klooster, om deze gelofte van armoede af te leggen?

Soberheid tenslotte heeft op het eerste zicht weer niets met spiritualiteit te maken. Zoals bij vrijwillige armoede staat ook het vrijwillig aspect bij soberheid voorop. Soberheid betreft echter het *zich vrijwillig opleggen van beperkingen* en is dus duidelijk veel minder extreem dan vrijwillige armoede, waarbij je je niet alleen *beperkt* maar werkelijk *afstand* doet van bezit. Alleen al hierdoor is soberheid in onze tijd voor de meesten onder ons veel haalbaarder.

Wanneer de arme geïdentificeerd wordt met de vraag “moeder, *waarvan* leven wij?” zien we dat menig welvarende westerling zich opnieuw de vraag gaat stellen: “moeder, *waarom* leven wij?”. Toch valt op dat soberheid te maken heeft met dezelfde vertrekbasis waarmee armoede soms al te zeer vereenzelvigd wordt: de materiële situatie of de welvaart van de hedendaagse mens. Zoals aangegeven blijkt het spirituele inderdaad zowel bij armoede als bij soberheid aanvankelijk achterwege. Iemand die een schrijnend tekort aan welvaart kent wordt gewoonlijk als arme geïdentificeerd. Iemand die bewust gaat kiezen voor soberheid is zich meestal vragen gaan stellen bij zijn of haar overdreven of eenzijdige welvaart. Zonder dat wie voor soberheid kiest dit altijd beseft, kan soberheid op individueel of maatschappelijk vlak helpen noodzakelijke financiële of materiële kansen voor de arme te creëren. Want, hoe je het nu draait of keert, het mogelijk maken van een inkomen dat bijvoorbeeld de Europese armoederisicodrempel bereikt, kost geld. Idem dito voor goede en betaalbare al dan niet sociale huurwoningen, het verminderen van de gezondheidsongelijkheid tussen arm en rijk en een daling van de laaggeletterdheid en laaggecijferdheid bij jongeren, enz. Vroeg of laat dienen inderdaad nieuwe bronnen voor de bestrijding van armoede aangeboord te worden, wat ook blijkt uit het fiscaal speerpunt van de Tilburgverklaring.

Onze armoede aan soberheid of de reden waarom we er als welvarende westerlingen vaak niet toe komen om voor soberheid te kiezen, kan te maken hebben met het feit dat we ons weinig laten raken door het appel van de arme. De arme is er begrijpelijker wijze op uit om uit zijn complexe armoedesituatie te ontsnappen en te evolueren in de richting van de vele mogelijkheden waarover een rijke beschikt. De rijke ziet op het eerste zicht in de situatie van de arme alleen maar kommer en kwel. Wanneer de rijke

³ D.Dierckx, *Moeder, waarvan leven wij?*, Leuven, 2001, p. 5

echter gaat lijden onder een aantal negatieve effecten van zijn overvloedsituatie zoals stress of burnout, dan bestaat er een kans dat hij gefascineerd geraakt, aangetrokken wordt door een aantal aspecten van de levenskwaliteit die vaak intrinsiek verbonden zijn aan het 'arm-zijn'. Zonder te willen romantiseren, uiteraard. Je kan denken aan de arme die nog kan beschikken over zijn tijd, het belang van vriendschap of solidariteit onder armen en het bij hen misschien minder spelen van welvaartseffecten als stress of burnout. De arme geeft me een andere kijk op het leven. Soberheid krijgt een kans om op te borrelen bij de rijke, door het zich letterlijk laten bevragen of oproepen door de arme. Thuiskomen in de specifieke cultuur van de arme, geeft me eventueel de kans om het teveel van mijn welvaart los te laten, waardoor ik schaduwzijden van mijn welvaart, zoals stress, burnout en depressie, overstijg. Om opnieuw maar enkele negatieve welvaartseffecten op te noemen. De zo urgente koerswijziging waarover sprake in de Tilburgverklaring, in de richting van het enthousiasmeren van de samenleving tot meer solidariteit komt aldus op gang.

Het zich openstellen voor de arme doet echter fundamenteel afbreuk aan wat de vrije markteconomie ons veelal opdringt, namelijk presteren en concurreren, zeg maar. Afstand doen van deze grondhouding en geïnteresseerd geraken in de arme, in plaats van eenzijdig onze prestaties centraal te stellen, lijkt op een soort verraad aan het moeizaam opgebouwde mantra van de verdienste. Het verdienstenprincipe van onze economie verschaft namelijk pas loon naar werken. Wie niet presteert, blijft of wordt dan 'arm'. Het appel achter soberheid, om op zoek naar meer zin in het leven, verbonden met de arme, wat afstand te nemen van ons eigen prestatieproject, houdt echter misschien wel de kern in van elke spiritualiteit. In de lijn van de missie van de Tilburgverklaring omschrijft men in het Europees forum voor Spiritualiteit in de Economie en de Samenleving (European Spes Forum⁴) spiritualiteit als de pluriforme zoektocht naar een levenszin die ons verbindt met al wat leeft en in voeling brengt met de ultieme Werkelijkheid, voor velen maar niet voor allen, God.

Als westerse rijken zoeken we naar een levenszin die meer is dan de ons meer en meer tegenvallende ééndimensionele welvaart. Ons in soberheid verbinden met al wat leeft of ons met name openstellen voor de andere, de arme in dit geval, geeft ruimte aan een spirituele dynamiek die zich echter maar langzaam op gang laat trekken. Het is vaak moeilijk om, vanuit het verlangen naar het ultieme, te kiezen om bijvoorbeeld regelmatig aan meditatie te doen in het dagelijks leven, waarbij we afstand proberen te nemen van onze voortdurende gedachtenstroom. Zo hebben we het onvoorstelbaar moeilijk om echt te kiezen voor de arme en afstand te doen van een deel van onze welvaart. Je voelt je al vlug bedreigd want je tweede auto, je zoveelste al dan niet vliegtuigvakantietrip dit jaar, of je droom van een tweede woning al dan niet in het buitenland, lijkt dan in de gevarenzone te komen.

Om deze reden kan het meer en meer van belang zijn, om soberheid te herontdekken als deugd in plaats van er onmiddellijk weer een norm van te maken. En dit ook in de letterlijke zin van deugddoende. Het is een evidentie dat uiteraard armoede geen deugd is, laat staan dat armoede deugddoende zou zijn. Soberheid is echter wel een deugd. Het bewust kiezen als gezin voor slechts één auto, met alle implicaties van dien. In plaats van dure buitenlandse reizen, liefst verschillende keren per jaar, het unieke van je eigen (buur-)land ontdekken of herontdekken. Opteren voor

⁴ www.spes-forum.be

maandelijkse permanente betaalopdrachten ten voordele van solidaire projecten. Om maar enkele voorbeelden te geven.

Soberheid betreft een deugd die zowat het midden houdt tussen de stoïcijnse *apathia* en de christelijke *misericordia* of barmhartigheid. In onze samenleving leeft er ontzettend veel *apathie* of onverschilligheid ten aanzien van de arme. Hoogstens naar aanleiding van Kerstmis of voor een of ander goed werk zal je wel eens wat geld afstaan. Wanneer de arme echter te dicht komt, sluiten we ons af of maken we een omweg. De oproep van de christelijke *misericordia* blijkt echter niet zo maar een alternatief te zijn in deze tijd. Zoals een Franciscus zijn leven aan de arme geven om zijn leven te winnen, staat voor de gemiddelde westerling even ver van zijn of haar bed als de arme zelf. Deze christelijke naastenliefde wordt dan ook vaak weggeschoven als een ideaal voor mensen die nu eenmaal nog geloven. Soberheid als deugd kan echter wel aanslaan, wanneer het steunt op wat we –opnieuw met M. Nussbaum⁵– het belang van compassion of mededogen noemen. Bij mededogen, erbarmen of medeleven ben je begaan met wat de ander (de arme bijvoorbeeld) overkomt zonder dat die er ten volle verantwoordelijk voor is. Je voelt aan dat je eigenlijk zelf ook door dit lot getroffen kan worden. Hier heb je wat tegenwoordig een soort win-winsituatie genoemd wordt. Wanneer je mededogen of medeleven opbrengt voor een arme, dan ga je je tevens als het ware mentaal trainen om je, in het geval je eventueel zelf ook door armoede getroffen wordt, eveneens weerbaar te kunnen opstellen. Bij echtscheiding bijvoorbeeld, of door de gevolgen van de globalisering op je job, of door het dalen van de sociale uitkeringen in vergelijking met de lonen. Nussbaum pleit aldus voor een compassionate citizenship, burgers begaan met hun medeburgers. Het is uiterst belangrijk voor het welslagen van een werkelijk medeleven met mensen in armoede, dat haalbare voorbeeldfuncties ontwikkeld worden, ondermeer in opvoeding en onderwijs. Soberheid vanuit mededogen is aldus een deugd waarbij je aanvoelt dat je hiervoor niet alleen als individuele persoon kan kiezen voor minder, maar waarbij structurele overheidsbijdragen via onderwijs en sociale instituten van het grootste belang zijn. De verwijzing in de Tilburgverklaring naar de Ecologische Voetafdruk met een noodzakelijke vermindering van twee derden van ons materieel verbruik, staat hierbij cruciaal.

Vanuit deze bijdrage wordt het duidelijk dat niet alleen de aanpak van de materiële kant van armoede van belang is om uit de armoede te kunnen stappen, maar minstens evenzeer de capabilities benadering, met aandacht voor zowel sociale als psychologische en emotionele elementen. Het hierbij vanuit mededogen herontdekken van de deugd van soberheid als een eigentijdse vorm van spiritualiteit, blijkt meer dan ooit een wezenlijke vereiste om zowel tot een individuele als tot een structureel effectieve aanpak van het armoedeprobleem te komen. Op deze manier komt blijkbaar de nood naar boven aan een spirituele capability benadering in de Tilburgverklaring.

⁵ M.Nussbaum (2001), *Upheavals of thought*, Cambridge: University Press